

Csengery Antal iratai és feljegyzései. Közzétette dr. Csengery Loránd (†), bevezető tanulmányt írt hozzá báró Wlassics Gyula, 8° 578 lap. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. Budapest, 1928. Ára 20 pengő.

Csengery Antal, tudvalevően, Deák Ferenc legszűkebb baráti köréhez tartozott; bizalmas munkatársa volt a kiegyezési tárgyalások folyamán s az ezekkel kapcsolatos államjogi és pénzügyi tárgyalásokban vezető, sőt néha döntő szerepet játszott. Iratai tehát nagyon sok fontos adattal gazdagítják a kiegyezés korának történetét.

Minket, katonákat, különösen érdekel a kötet tartalmából az a bizonyos „Grivičic-ügy”, amely az 1868-i magyar delegáció március 12-i ülésén olyan nagy port vert fel, sőt csaknem meghiúsította a hadügyi költségvetés megszavazását. Mint Csengery Deák Ferencnek írja,¹ az ellenzékét sikerült a tárgyalások során elnémitani, úgy, hogy a szavazás eredménye már nem volt kétséges. Ekkor felállott Grivičič György tábornok, a hadügyminiszter megbízottja s olyan modorban szólalt fel, amely óriási felindulást keltett a delegátusok között. A beszéd az 1867-i XII. törvénycikkben a közös hadsereg egyik részeként szereplő, de voltaképpen meg nem levő, magyar hadsereg ellen irányult s a fegyveres erő megbonthatatlan egysége mellett kardoskodott. A felszólalás báró Kuhn Ferenc hadügyminiszter megbízásából hangzott ugyan el, de nem abban a formában, ahogyan Kuhn megfogalmazta. Grivičič sok mást is hozzátett, ami a magyar delegátusokkal szemben valóságos kihívás volt s szinte fenyegetésszámba ment. Erre a helyzet úgy felfordult, hogy még a leghiggadtabb Deák-pártiak is kijelentették, hogy a hadügyekre most már egy krajcárt sem szavaznak meg.

Kuhn hadügyminiszter, bárha nem is értett egyet Grivičič felszólalásának formájával, még se akarta megcáfolni az ő megbízásából beszélő tábornokot. Mint Csengery írja:²

„Nem könnyű dolog volt Kuhn hadügyminiszterrel boldogulni. Ugy látszik, rámentek a katonai reactio fejei: egészen más hangon beszélt ma, mint tegnap.

Kuhn kitűnő katona, de megszokta a parancsnoki hangot. Egyenes, őszinte jellem, de nyers, pattogó modorú. Gyűlöli a katonai kormányzat visszaéléseit, ez Augias istállóját, mint mondá előttünk egy alkalommal: de azért nem ment a régi osztrák tizti-

¹ 269. és k. l.

² 275. és k. ll.

kar előítéleteitől. Nem tagja a katonai reakciónak, de azért nyomása alól nem tud egészen menekülni. Híre volt, hogy a reactio Gablenzet,³ aki igen jó viszonyban áll Andrássyval, Horvátországból és Liechtensteint⁴ Budáról elakarja tétetni és saját eszközei tenni helyökbe. Andrássy Grivičič előtt említé e hírt. Kuhn kijelenté neheztelését, hogy ilyesmit föltehet róla. Míg ő lesz a hadügyminiszter, úgymond, nincs oka ilyesmitől tartani. De van egy pont, mely a hadseregben a reactio körén túl is erős visszhangra talál a tisztikarban s ez a hadsereg egysége. Grivičič, bár túlmélt megbízatasán és oly kihívó eszélytelen modorban, sőt egy katona egész cinizmusával — de mégis ez eszme mellett lépett föl. Hogy desavouálja ez eszmét? S éppen egy tábornok személyében? A testületi szellem összes előítéletei, szenvedélyei felébredtek benne. Másfelől élesebb esze van, hogy sem a kérdés politikai jelentőségét is be ne lássa. Helyzete a reactioval szemközt, különben is nagyon kellemetlen; mindjárt-mindjárt kijelenti, hogy ő megy, ő nem marad. Természetes, hogy ily válságos percben, mikor a reactio is erősebb nyomást gyakorolt reá s egy új tényező, az alkotmányosság nyomását is érezni volt kénytelen, még kínosabb helyzetben volt, a ki megszokta a hadsereg élén a parancsolást, amely nem talált ellenmondásra. Belátta, hogy jóvá kell tenni, amit Grivičič tett; de bosszankodott, hogy Andrássy szabja eléje a módot. Sehogy sem akarta idézni a magyar törvényt, mely a hadsereg egységéről s a magyar hadseregről, mint az összes hadsereg kiegészítő részéről szól. Andrássy megmagyarázta, minő súlyt fektet épen e törvény idézésére az ő pártja, mind Grivičič, mind a baloldal ellenében. . . . *A mit a fejedelem maga is kimondott, mikor a törvényt szentesítette, azt kimondhatja bármely katona is!* — mondá Andrássy. *Egy miniszternek — jegyzé meg továbbá — nemesak a törvény ellen nem szabad föllépnie, hanem mellette sem lehet elmenni!* Végre is ő felsége jelenlétében a miniszteri tanácsban, egyezett bele Kuhn.⁵ Sehogyse akarta leírni a sajnálkozás kifejezését se. Ő felsége vetett véget a vitának. *„Schreiben Sie! — úgymond — s tollba mondta a hadügyminiszternek az általam föltett nyilatkozat kezdő szavait: Sajnálattal értesültem. stb.”*

Grivičičnek távoznia kellett s a déli 12 órakor kezdődött bizottsági ülésen már Ghyczy őrnagy jelent meg a hadügyminiszter oldalán.

Megjegyzendő, hogy Grivičič alapjábanvéve nem volt úgynevezett „magyarfaló”. Jól beszélt magyarul s a magyar álláspontot illetőleg, legalább eleinte, kellő megértést tanúsított. Később azonban a katonai reactio hatása alá került s ennek nyomása készítette március 12-i tapintatlan fellépésére, amelyet a józanabbul gondolkozó osztrákok is elítéltek.

Amennyire nem volt rokonszenves a magyar delegációnak a követelődző, kissé nyers modorú Kuhn hadügyminiszter, annyira

³ Báró Gablenz Lajos lovassági tábornok a trautenauai győző.

⁴ Herceg Liechtenstein Frigyes lovassági tábornok, magyarországi főhadparancsnok.

⁵ Március 13-án.

megnyert mindenkit Tegethoff Vilmos altengernagy, a lissai győző. Csengery így ír róla:⁶

„Egyike a legkedvesebb embereknek, akiket ismertem valaha. A legkedélyesebb ember s szerény, igénytelen és a mellett igen józan felfogású mindenben. Megjelenése a hadügyi albizottságban különös varázshatással bírt ellenzékünkre is. Mintha kicserélték volna Ivánkát. Perczelt, Váradyt stb. Sohasem tanusítottak annyi készséget a kért összegek megszavazásában.”

A hadügyminiszter maga is megjegyezte: „Ennek mindent megadnak, mert győzött.”

A tartalmas kötetet, az elhunyt dr. Csengery Loránd helyett, dr. Lukinich Imre rendezte sajtó alá s ő látta el a szükséges jegyzetekkel is.

—x—

„**A Háborús Felelősség**“. *Diplomáciai és történeti szemle*. Megjelenik negyedévenként. 1928. júl—okt. szám.

Harry Elmer Barnes, a világháború külpolitikai kérdésének egyik legkiválóbb ismerője, aki „Genesis of the World War“ című művében a világháborúnak eddig legteljesebb és legtárgyilagosabb külpolitikai történetét adta, most Sidney Bradshaw Fay „The Origins of the World War“ című könyvét ismerteti angol nyelven.

Fay könyvét évek óta feszült érdeklődéssel várták, mert már 1920 óta úgy hírlett, hogy a tudós professzor a hivatalos Amerika megbízásából írja meg a háború okairól szóló nagy művét.

A háborús felelősség kérdésében a történetírók három pártra oszlanak. A gyűlöletet lihegő ententepártiak kritika nélkül fogadták el mindazt a rémmesét, amelyeket a központi hatalmak bűnöségéről valaha kitaláltak. Ezeknek az elvakult ítélkezőknek a szelleme érvényesült a békediktátumokban; de ez az álláspont ma már tarthatatlan. Ma már nem akad komoly történetkutató, aki az entente hatalmakban az ártatlan bárányt, a központiakban pedig a mindenáron vérengző farkast látná.

Még az elfogult írók belátóbb csoportja is inkább csak azt hangoztatja, hogy a háborús feszültség létrejöttében mindkét fél hibás, de a háború az utolsó pillanatban mégis elkerülhető lett volna, ha a központi hatalmak engedékenyebbek s el nem sietik a döntő lépéseket. S éppen itt zúdul rájuk a háborús felelősség súlya.

Végül a revizionisták álláspontja az, hogy a döntő lépés Oroszország elhamarkodott mozgósítása volt s ebben a francia bosszúpolitikának is része volt. A háborús felelősség súlya legáltalában is megoszlik az ellenfelek között.

Fay könyvéből mindhárom pártcsoport a saját álláspontjának alátámasztását várta. És most is, a könyv megjelenése után, mindenki a saját párthívét látja a szerzőben.

Ez a tény a könyvben mutatkozó ellenmondásokban találja magyarázatát.

⁶ 509. l.

Fay nagy tárgyilagossággal állapítja meg a történelmi tényeket, felhasználva minden hozzáférhető forrást. De a helyesen megállapított tényekből nem mindig vonja le helyes következtetéssel az ítéletet.

Minthogy a mű egyébként igen logikusan gondolkodó történetíróra vall, Barnes azt hiszi, hogy Fay — politikai és egyéb okok miatt — nem mondhatta ki teljes őszinteséggel a tényekből leszűrődött meggyőződését.

Az egyébként igen értékes műnek egy másik nagy hibája a nyilvánvaló ellenszenv Berchthold személye iránt s ezzel kapcsolatban az elfogultság a volt Monarchia külpolitikájának megítélésében.

Fay Németországról a legjobb erkölcsi bizonyítványt állítja ki; elismeri róla, hogy a háború elkerülésére többet tett, mint bármely más hatalom, kivéve Angliát.

Ausztria-Magyarország terhére a következőket állapítja meg: „Berchthold gróf nagyobb mértékben felelős a háborúért, mint bárki más” és „Ausztriát a háború közvetlen előidézésében több felelősség terheli, mint bármely más nemzetet.”

Nehezen érthető a szerzőnek ez a nézete, mert a tényeket jól ismeri és Szerbia szerepét is behatóbban tárgyalja, mint az eddig megjelent szakmunkák.

Megállapítja Jovanovits bűnrészességét a szerajevói merényletben és a részletekig beszámol mindama orosz és szerb intrikáról, amelyet Ausztria-Magyarország ellen a Balkánon szőttek. Jól látja a tényeket, és a helyes ítélet mégis — a torkán akad.

Téved azonban abban a feltevésében, hogy Ausztria-Magyarország 1914-ben még semmit sem tudott a hivatalos Szerbiának a gyilkos merényletben való bűnrészességéről. Berchtold már 1914 július havában tudta mindazt, amit ez ügyben ma tudunk, csak épen a főcinkosnak, Dimitrijevitsnek személyét nem tudta megállapítani és nem tudta teljes mértékben bizonyítani Pasicnak a szerb képviselőék előtt tett nyilatkozatait. Wieser kétségtelenül felfedte Szerbia bűnrészességét Ferenc Ferdinánd meggyilkolásában. Sőt Fay is felhívja a figyelmet arra, hogy Potiorek jelentése 1914 július havában még jobban kiemeli Szerbia bűnösségét, mint Wiesneré. Kezében volt Faynak Szapáry eredeti levele is, és a legújabb felmerült adatok, melyekből kitűnik, hogy Ausztria-Magyarország teljesen tudatában volt Szerbia bűnös felelősségének.

Fay rossz néven veszi Ausztriától, hogy inkább háborúval, semmint békés úton igyekezett a szerb kérdést elintézni. Nem veszi figyelembe, hogy az általa annyira dicsért Dickinson „nem hiszi, hogy volna olyan állam, amely hasonló körülmények között nem úgy határozott volna, mint Ausztria: háborúval vetni véget egyszersmindenkorra a fenyegető veszélynek. Ausztria talán rosszul számított, de nem vádolható jogtalansággal.”

És ha Ausztria háborút akart is Szerbiával, az nem jelenti azt, hogy európai háborút akart. Nem lehet összehasonlítani Berchthold végzetes jegyzékét Sazonov elhamarkodott katonai intézkedésével, amely a világháborút elkerülhetetlenné tette. Mi történt volna, ha Sazonov olyan megfontolt és késlekedő lett volna

a mozgósítással, mint Berchtold a Szerbiának szóló ultimátum elküldésében?

Poincarét azzal mentegeti Fay, hogy ez a háborút elkerülhetetlennek hitte. Berchtoldnak még azt sem tudja be mentesgülni, hogy Szerbiával a háború tényleg elkerülhetetlen volt. Szerbia túlzó nacionalismusa állandóan fenyegette a Monarchia területi épségét. Franciaországét senki sem veszélyeztette; Németország 1871 óta állandóan kereste a megbékülést Franciaországgal; de 1912-ben is haszталanul tette meg javaslatát Elsas autonómiájára: Franciaország nem akarta elfogadni a közeledést. Több joggal hitt-e ilyen körülmények közt Poincaré a háború kikerülhetetlenségében, mint Berchtold, aki pedig csak a Szerbiával való háborút hitte kikerülhetetlennek, de feltétlenül el akarta kerülni az európai háborút, mert — érdekei is azt javasolták, hogy komplikációk nélkül oldhassa meg a szerb kérdést.

Fay könyve, hibái mellett is, igen használható, mert kritikailag tárgyalja az angol, német, francia és olasz nyelven eddig megjelent hasonló tárgyú műveket. Ugyancsak *Harry Elmer Barnes* veszi bonckés alá Mr. Bernadotte azelőtt Mr. Schmitt cikkét, amelyben a — szerinte — már megállapított háborús felelősség revíziója ellen rohan ki. Jellemző, hogy már Mr. Bernadotte sem védi azt az elavult véleményt, hogy a világháborúért csak Németország és Ausztria-Magyarország felelősek. Csupán azt igyekezik bizonyítani, hogy a felelősség megoszlik a hadviselő felek közt. Mr. Schmitt már 1914 januárjában megjósolta, hogy Németország európai háborút készít elő. A tárgyilagos történetírónak azonban „éleslátásra” és nem „látomásokra” van szüksége. Szó fér azonban Mr. Schmitt tárgyilagosságához is, mert — mint az angol tűzérség hadnagya — egyoldalú állást foglalt el a háború kérdésében, habár a gyűlölt teuton faj gyarmatainak született, ha tagadja is germán származását.

Mr. Schmitt nem lát elég bizonyítékot arra, hogy Franciaország háborúval akarta visszaszerezni Elsas-Lotharingiát, holott *Stieve* könyvének függelékében ott van az autentikus okmány, amelyből kitűnik, hogy Delcassé 1915-ban arról tárgyalt Oroszországban, hogy az európai háború kapcsán Franciaország visszakapja Elzast. Judet-nek „Georges Louis” című könyvéből pedig kitűnik, hogy a francia-orosz szövetség alapjául már 1910-ben azt a megállapodást tekintették, hogy Oroszország Konstantinápolyt és török tengerszorosokat, Franciaország pedig Elzast fogja megkapni. Mr. Schmitt nem akarja tudomásul venni Szonov 1915 decemberében tett kijelentését, hogy Oroszországnak meg kell kapnia a tengerszorosokat s hogy azokat csak európai háború árán kaphatja meg, és hogy az orosz minisztertanács már 1914 februárjában tárgyalt a háború intézésének kérdéséről. Mr. Schmitt úgy látja, hogy Oroszország politikája olyannyira engedékeny volt Németország iránt, hogy Németország 1914-ben nem is számolt Oroszország közbelépésével. A balkáni háború alatt Oroszország tényleg előzékeny volt, mert azt remélte, hogy Törökország legyőzetese esetén megkapja a felügyeletet a szorosok felett. Oroszország magatartása azonban lényegesen megváltozott fegyverkezésének előrehaladásával és Suchomlinovnak 1914

márciusában és júniusában megjelent cikkei már nagyon is hamisak és kihívóak voltak. Németország 1914-ben főleg azért nem hitt Oroszország fegyveres közbelépésében, mert a császár nem hihette, hogy a cár gyilkosok védelmére fegyvert fog.

Mr. Schmitt Poincaré ártatlanságát hangsúlyozza s azt hiszi, hogy Poincaré kénytelen volt az oroszokkal valamiféle szövetséget kötni, mert tudta, hogy Németország háborúra készül Franciaország ellen. De maga Poincaré írja 1912-ben: „Németország hajlandó a közeledésre.” De hozzátesszi: „ez azonban nem lehetséges Elsas visszaadása nélkül.”

Tény, hogy 1. Poincaré visszautasította a németek közeledését; 2. megígérte 1912-ben Oroszországnak, hogy részt vesz a háborúban Németország ellen; 3. részes Georges Louis visszahívásában és felelős a gyújtogató Delcassé és Paléologue oroszországi kiküldetéséért; 4. megengedte a francia lapokban a háborúra uszító orosz intrikákat; 5. hozzájárult az orosz fegyverkezés célját szolgáló nagy kölcsön megadásához; 6. jelentős szerepet játszott az orosz-angol flottaegyezmény létrejöttében 1914 tavaszán; 7. Szt.-Pétervári látogatásával felbátorította az orosz háborús pártot 1914 júliusában; 8. latbavetette személyes befolyását a háború mellett 1914 július 29-ének sorsdöntő éjjelén, habár tudta, hogy diplomáciai tárgyalások fegyver nélkül is elintézhethetők a függő kérdéseket; 9. segített félrevezetni a francia közvéleményt és oly mértékben félrelökte Franciaország demokratikus szellemű politikai berendezéseit, hogy Demartial helyesen mondhatta el, hogy Franciaországot 1914-ben az életbevágó kérdések ismerete és szabad elhatározása nélkül vitték bele a háborúba, akár a csirkét, amelyet zsákban adnak el a mészárosnak.

Mi is elhisszük, hogy Poincaré nem vérszomjas szörnyeteg; csak jó francia hazafi, aki valóra váltotta Franciaország régi vágyát. De — amint Dupin megállapítja — ez nem menti fel őt a háborús felelősség alól.

Mr. Schmitt Gray politikáját is ártatlannak találja a háború előidézésében, mert Gray 1912-ben nem ígért feltétlen támogatást Franciaországnak. A tények beszélnek: 1914-ben mégis támogatta. És Sazonov már 1912-ben azt jelentette a cárnak: „Most Gray a saját kezdeményezéséből erősítette meg azt, amit eddig csak Poincarétól tudtam, hogy t. i. egyezmény van Franciaország és Anglia között, amely szerint Németországgal való háború esetére Anglia kötelezettséget vállalt, hogy nemcsak a tengeren, hanem a kontinensre szállított csapatokkal is támogatni fogja Franciaországot.”

Mr. Schmitt a központi hatalmak bűnösségének legfőbb bizonyítékát Moltkenak Conradhoz intézett táviratában látja. De ez a távirat csak elővigyázat dolga volt: mindenestre bizonyos, hogy a távirat akkor kelt, amikor a békét az orosz mozgósítás már lehetetlenné tette. Egyébként ha Ausztria-Magyarország és Németország akarta is a háborút Szerbia ellen, az még nem vonta maga után feltétlenül a világháborút. Dickinson hangsúlyozza, hogy Oroszországnak semmiféle törvényes jogcíme és kényszerítő oka nem volt arra, hogy a bűnös Szerbiáért fegyvert

ragadjon. És ez — mondja ugyancsak Dickinson — a sarkpontja a háborús felelősség megállapításának.

A helyi háború hegyébe Oroszország hozta az általános európai háborút. S annál nagyobb Oroszország felelőssége, mert Oroszország területi épsége semmi tekintetben nem volt veszélyeztetve. A legrosszabb esetben is áll a tétel, hogy „a központi hatalmak legfeljebb *lehetőségessé* tették a világháborút: de *kikerülhetetlenné* az entente hatalmak tették azt. S ebben az arányban terheli őket a háborús felelősség.

Cesare Santoro francia nyelvű cikkben ismerteti a szerb kormány bűnrészességét a sarajevói merényletben és felhasználja Wiesner volt osztrák meghatalmazott miniszter tanulmányát is, aki annak idején résztvett a merénylet kinyomozására kiküldött bizottságban. A kérdést a tanulmány 4 időszak szerint tárgyalja.

1. A kérdés állása azon a napon, amidőn a késedelmes jegyzéket átadták Szerbiának (1914 július 25.)

2. A vádirat bizonyítékai a merénylet ellen. (1914 okt. 25.)

3. A helyzet a világháború okozóinak kinyomozására és felelősségre vonására kiküldött bizottság jelentéséig; a béketárgyalási konferenciának átadott jelentés. (1919 április.)

4. A kérdés mostani állása.

A szerb kormány egy hivatalos kétkönyv kiadását jelezte, amelyből az 1914-iki kormány teljes ártatlansága kiderül; már két éve hiába várja a világ a szóbanforgó közleményt és Wiesner azt hiszi, hogy tanulmánya emlékeztetni fogja a szerb kormányt ígéretének beváltására.

Az 1914. július 25-án Szerbiának átadott osztrák jegyzék csak azt panaszolja, hogy a szerbek az Osztrák-Magyar-Monarchia „bizonyos részeit” el akarják szakítani s azzal vádolja a belgrádi kormányt, hogy semmit sem tett e mozgalom elnyomására; de a jegyzék nem adott kifejezést annak a véleménynek, hogy a szerb kormánynak tényleges része volt a merényletben.

A szerb kormány tagadta a hivatalos Szerbia részességét a merényletben: szerinte a merénylet az osztrák-magyar területen lakó szerbek elnyomatásának a gyümölcse volt és főleg a forrongó boszniai ifjúság forradalmi szervezetére vezethető vissza. Lehet, hogy szerb alattvalók, sőt szerb állami alkalmazottak is részt vettek az összeesküvésben, de ezt saját felelősségükre és veszélyükre tették. A hivatalos Szerbia minderről nem tudott és minden ilyen feltevést visszautasít.

Stanojevits belgrádi egyetemi tanárnak és Wendel szocialista képviselőnek leplező röpiratai után a tagadás nehéz volt. Mindketten egybehangzóan állították, hogy a sarajevói merénylet értelmi szerzője Dimitrijevits szerb vezérkari ezredes, a kémkedési osztály vezetője, a „Fekete kéz” titkos társaság vezetője volt, aki már 1915 őszén elhatározta Ferenc Ferdinánd meggyilkoltatását. Princip, Cabrinovits és Grabez csak eszközök voltak. A vizsgálat kétségtelenül megállapította azt is, hogy a merénylet kiutazása a szerb hadügyminiszter intézkedésére és támogatásával történt. A szerb vezérkar és vármórség bűnrészessége nyilvánvaló lett.

Vannak egyéb súlyos bizonyítékok is, hogy a hivatalos Szerbia teljesen be volt avatva a merénylet tervébe. Ciganovits, aki a szerb kormányt az összeesküvésről tájékoztatta, nyomtalanul eltűnt. S ugyanaz a rendőrfőnök, aki Ciganovitsnak kiadta a rendeletet, hogy Belgrádot hagyja el, röviddel azután azt állította, hogy Belgrádban Ciganovits nevű ember nem tartózkodott. A szerb kormány válaszjegyzékében azt állította, hogy Ciganovits nem található, holott a háború végéig ott szerepelt a szerb vasúti tisztviselők nyilvántartásában — Danilovits álnév alatt.

Mindez igazolja, hogy a szerb kormány, amelynek épen Ciganovits volt ebben az ügyben megbízott embere, tudott a Dimitrijevits és Tankosits tervezte merényletről.

Mindenki tudott róla, hogy a szerb trónörökös összekötésben állott a Fekete kézzel. Wiesner biznyságát adja, hogy a trónörökös 1914 április 10-én találkozott Princippel s hogy igen bizalmas természetű politikai megbízatásról esett szó köztük. A boszniai összeesküvés tagjait, ha Belgrádba jöttek, a trónörökös vagy egy tábornok fogadta.

Simits ezredes a „Clarté” francia folyóirat 1927 májusi számában elmondja, hogy Dimitrijevits a belgrádi orosz katonai megbízottat, Artamanov ezredest is tájékoztatta a merénylet tervéről s hogy néhány nappal később Artamanov tanuk jelenlétében ezt mondotta válaszképen Dimitrijevitsnek: Rajta! Csak előre! Ha baj lesz, nem lesztek egyedül.

A legfőbb bizonyítékokat azonban a szaloniki bűnper szolgáltatta. Dimitrijevitsét állítólag Sándor trónörökös ellen tervezett merénylet miatt ítélték halálra. Tényleg azonban mint a trónörökös bűnrészességének még megmaradt egyetlen, veszedelmes tanuját tették el láb alól. A másik cinkos, Tankosits 1915-ben elesett a harc téren. 1921-ben a kormány képviselőinek jelenlétében exhumálták s úgy ünnepelték, mint Bosznia felszabadítóját.

A szerb kormány bűnrészességét kétségtelenül Jovanovits Ljuba leplezte le a „Krv Slovenstva”-ban, Jovanovits tudvalevően közoktatásügyi minisztere volt a Pasits kabinetnek 1914 május vége felé. Pasits maga mondotta minisztertársainak, hogy „bizonyos egyének Sarajevoba készülnek, hogy Ferdinánd trónörököst megöljék.” Protits belügyminiszter vállalta, hogy a fiatalembereket átsegíti a határon s megfelelő utasításokat ad az illetékes hatóságoknak. De az összeesküvés tagjai tudták, hogy az utasítás elkészt. Jovanovitsra a merénylet híre rettenetesen hatott, habár előre tudta a bekövetkezettét. Jovanovits ezt a nyilatkozatát később még határozottabb alakban is megismételte, hozzátéve, hogy végeredményében nem mondott egyebet, mint amit már 1914-ben mindenki tudott. S hozzátette, hogy ezeket a tényeket már tagadni sem lehet felelősség nélkül. Az 1926 április 26-iki parlamenti vitában pedig Jovanovits szemébe vágta Pasitsnak az általános megdöbbenést és elhallgatást okozó nyilatkozatot: „Ami a „Krv Slovenstva”-ban megjelent cikkemet illeti, előadhatom itt is okmányaimat és bizonyítványaimat, de kérem a ház elnökét és a külügyminisztert, hogy azután vállalják a felelősséget.”

Erre az apostrofált Úzunovits és Nincsis tiltakoztak a bizonyítékok előterjesztése ellen, s kérték Jovanovitsot, hogy ne közzölje azokat.

A szerb kormány bűnrészessége ezek szerint nem tagadható tény.

Pasits a merénylet után újságnyilatkozatot adott, hogy a belgrádi kormány idejekorán figyelmeztette Bécsset a készülő veszélyre. Újabb nyilatkozatában viszont azt mondotta, hogy a szerb kormány nem értesíthette ilyesmiről az osztrák-magyar követet, mert nem is volt tudomása semmi merényletterről.

Nyilvánvaló, hogy a szerb kormány jóval előbb tudott a készülő gyilkosságról, s azt nemcsak nem akadályozta meg, hanem elősegítette a cinkosok tervét s későbbben pedig hazugságot hazugságra halmozott, hogy elhárítsa magáról a soha le nem tagadható szörnyű felelősséget.

Kisपालócz.

Max Freiherr von Pitreich: Lemberg 1914. 8° 179 lap. Holzhausen kiadása. Bécs, 1929.

A fenti cím alatt olyan könyv jelent meg, amely a terjedelmes világháborús irodalomban is méltán feltűnést keltett. A szóbanforgó munkában a régi Monarchia egyik kiváló vezérkari tisztje, báró Pitreich volt közös hadügyminiszter fia, a lengbergi csatákat írja le. A szerző azonban nem elégszik meg azzal, hogy művében a kezdet nagy hadműveleteit pusztán hadtörténelmileg feldolgozva tárja elénk, hanem kutatásait olyan taktikai és stratégiai elmefuttatásokkal fűszerezi, amelyek a legkiválóbb katonai szakírók mélységére és klassziszára emlékeztetnek.

1914-ben európaszerte megnyíltak a zsilipek, a népek milliói fegyverbe állottak és egymásra rontottak, hogy az államok világhatalmi elhelyezkedését újból szabályozzák. Ausztria-Magyarország és Németország három arcvonalon keveredett élet-halálharcba. Seregei délen Szerbia és Montenegro ellen, északon Oroszország ellen és nyugaton az egyesült francia, angol és belga haderőkkel vették fel a küzdelmet. Közös megállapodás szerint, a háborút úgy gondolták eldönthetni, hogy azalatt, amíg az osztrák-magyar haderő Oroszországot leköti és skartban tartja, a német haderő gyors iramban legázolja Franciaországot. Mielőtt Franciaország térdre kényszerült, a győztes német seregek zöme megfordul és az osztrák-magyar haderők által lekötött oroszokra veti magát, hogy egyesülten azután azokat is összeropantsák. Ennek a tervnek alapján az osztrák-magyar hadvezetőség elhatározta, hogy hat hadseregéből négyvel Galiciában vonul fel és a Bűg és Visztula közötti súlyponttal megtámadja az oroszokat. Annak ellenére, hogy Oroszország sokkal hatalmasabb haderővel rendelkezett mint a Monarchia, a hadvezetőség vállalta ennek a támadásnak kockázatát, mert meg volt győződve arról, hogy gyorsabban mozgósított seregeivel ellenfelére súlyos csapást mérhet, mielőtt ez még egész haderejét mozgósíthatta és mielőtt mozgósított részei hadműveleti ütőképességüket elnyerhették volna. A terv végrehajtását azonban előre nem látott kö-

rülmények lényegesen befolyásolták. Oroszország már 1914. júl. 25-én felriasztotta határmenti alakulatait; júl. 30-án elrendelte a részleges és júl. 31-én az általános mozgósítást. A Monarchia ezzel szemben az általános mozgósítás 1. napját, vasútechnikai okokból — a Szerbia ellen folyó felvonulás miatt — aug. 4-ével határozta meg és ezzel az orosz mozgósítással szemben 5 napot vesztett. Ez az idővesztés a későbbi harcokra végzetesen kihatott, annál is inkább, mivel az északi harctérre szánt, de előbb a Balkánon felvonult 2. hadsereg csak részletekben és nagy késéssel ért galíciai felvonulási körletébe. Annak ellenére azonban, hogy ennek behatása alatt a gyorsabb mozgósítás előnye veszendőbe ment, az osztrák-magyar hadvezetőség kitartott támadó terve mellett és két hadsereggel a Visztula és Bűg között előretört. Ez a támadás az orosz 4. és 5. hadsereget találta. Az előbbi a kraszniki, az utóbbi pedig a komaróvi csatában vereséget szenvedett.

1. és 4. hadseregünk hadműveleteit keleti irányban a 5. és a 2. hadsereg egyes részei biztosították. Ezek ellen az orosz 5. és 8. hadsereg vonult fel. Utóbbiak feladata az volt, hogy az osztrák-magyar haderőket kelet-nyugati irányban megtámadják és vagy felgöngyölítsék, vagy az észak-déli irányban támadó másik két hadsereggel együtt két tűz közé szorítsák és össze-roppantsák. Az oroszok, kémszervezetük révén, még békéből helyesen ismerték a szándékolt osztrák-magyar felvonulási tervet. Keletről jövő két hadseregük tehát harchoz fejlődve, zárt csoportosításban lépte át a határt, mert azt remélte, hogy rögtön az osztrák-magyar haderő zömére bukkanhat. Conrad azonban amint ismeretes, néhány hónappal a háború előtt megváltoztatta a felvonulást (ezt az oroszok már nem tudták meg) és Oláhország bizonytalan magatartása miatt, az izolált jobb szárnyal felvonulásilag visszament. Az előnyomuló 5. és 8. orosz hadsereg ennél fogva nem talált mindjárt nagyobb erőket ott, ahol ezeket a régi felvonulási terv szerint feltételezte. Hadvezetősége a sötétben tapogatózott és ennél fogva csak lassan és sistematikusan nyomult elő. Sajnos, a cs. és k. hadvezetőség sem látta tisztán az ellenfél helyzetét.

Az oroszok zárt tömegben, nyolc hadtesttel nyomultak elő, a felderítés azonban éppen a középső hadtestekig nem jutott előre és így a mi részünkön az a téves felfogás kerekedett felül, hogy két különálló, elszigetelten előnyomuló orosz hadcsoporttal van dolgunk. A hadvezetőség az oroszoknak ezt a gyengeségét ki akarta használni és a cs. és k. 5. hadsereggel, a feltevés szerint, izoláltan előnyomuló északi orosz csoportra vetette magát. Az osztrák-magyar három hadtest aug. 26-án azonban mindjárt 4 ellenséges hadtestre bukkan. Az összeütközésből több napig tartó harcok fejlődtek ki, amelyekbe 2. hadseregünk egyes részei is beavatkoztak, de beavatkozott azokba az orosz 8. hadsereg 4 hadteste is, amely hamar eldöntötte az egyenlőtlen küzdelmet. Az 1. lemergi csata elveszett. Az osztrák-magyar haderő a lemergi vereség után a Wereszczyca mögé vonult vissza, a hadvezetőség azonban, új terv alapján, hamarosan ismét felvette a küzdelmet. Conrad gyors elhatározással megfordította a Komaróvnál győztes cs. és kir. 4. hadsereget azzal a szándékkal, hogy a 5. hadsereggel az

orosz erőket leköti, szárnyaikat pedig északról a 4., délről az időközben a Balkánról teljesen beérkezett 2. hadsereggel átkarolva megtámadja. A 4. hadsereg megfordítása sikerült. Hogy ez mit jelent, azt a maga teljességében csak az érti meg, aki tudja, hogy egy-egy hadsereg hátában több mint 10.000 szekér mozog.

Szept. 6-án megkezdődött a 2. leMBERGI csata. A középben küzdő 3. és a délről előretörő 2. hadsereg szép sikert ért el, anélkül azonban, hogy az ellenséget döntően megverhette volna. A 4. hadsereget ez alkalommal elhagyta a hadiszerecséje. Ahelyett, hogy az ellenséget átkarolta volna, maga került csapdába. Az oroszok túlszárnyalták és átkarolták ezt a hadsereget, bekerítéssel, illetve felgöngyölítéssel fenyegetve egész arcvonalunkat. S mivel a napokon át tartó heves ütközet az összes tartalékokat felemész-tette, szept. 11-én a hadvezetőség kénytelen volt az általános visszavonulást elrendelni. A 2. leMBERGI csata is elveszett.

Annak ellenére, hogy a vesztett csatából kifolyólag az osztrák-magyar haderő egészen a Dunajec mögé vonult vissza, magára vállalt feladatát teljes egészében megoldotta. Az orosz haderő zöme le volt kötve, egyes hadseregei alaposan meg voltak tépázva. Ha a német erők Franciaországban most tervszerűen felszabadulhatnak, semmi sem menthette volna meg Oroszországot a katasztrófától. Seregei, nehéz harcokban lekötte, mélyen benn állottak Galiciában és Lengyelországban, amely helyzetben egy pl. Thorn irányából megfelelő erővel bekövetkező lökés végzetessé vált volna. Németország azonban nem tudta Franciaországot gyors iramban legyűrni; haditerve az elvesztett marnei csatával megbukott és így az osztrák-magyar haderő pusztán a keletporoszországi német erők által támogatva, még hosszú hónapokon át elszigetelten és egyedül állta az orosz tömegek rohamát, a gőzhenger nyomását. Nehéz és veszteséggel-teljes harcokban sikerült ugyan az orosz gőzhengert megállítani, azonban az egyenlőtlen küzdelemben *elvérzett a cs. és k. haderő színe-java, a tényleges tisztikar legkiválóbb része.* Az osztrák-magyar hadsereg — a legjobb, amelyet a Monarchia népei valaha kiállítottak — a szövetséges érdekében feláldozta magát. Veszteségei túl gyorsan jöttek és túl nagyok voltak arra, hogy ezeket valaha is teljesen pótolhatta volna. Igazságtalan tehát az, aki az osztrák-magyar haderő szereplését bírálni akarná anélkül, hogy az 1914. évi önfeláldozást kellően mérlegelné.

A szerző a könyv második részében a háború és a harcmódot problémáit tárgyalja és boncolgatja. Fejtegetései a legmagasabb színvonalon mozognak és klasszikus tömörséggel vázolják a hadviselés fejlődését. Esmefuttatásai a lökőerőről és a lökés taktikai és stratégiai értékéről, az erőösszevonásról és a súlypontképzésről, olyan mélyenszántóak, hogy Clausewitz, Moltke, Conrad vagy Schlieffen örökéletű munkáira emlékeztetnek.

Pitreich műve tehát minden tekintetben elsőrangú katonai szakmunka. Előkelő stílusban és tónusban, szellemes és tanulságos. Művelt katonának ezt a munkát olvasnia kell!

Horváth László.

Generalfeldmarschall Colmar Frhr. v. d. Goltz: *Denkwürdigkeiten*. E. S. Mittler & Sohn kiadása. Berlin, 1928. Ára 15 márka.

Németország egyik legkitűnőbb katonai írójának és jeles hadvezérének emlékiratai nem régen jelentek meg. Goltz tábornagy ismert személyiség volt; ismerték őt a katonák mint számos katonai szakmunka szerzőjét, ismerték mint kitűnő vezérégyéniséget, de ismerte az egész világ, mint Törökország egyik leglelkesebb reformátorát. A megjelent könyvnek csak néhány fejezetét írhatta meg személyesen a tábornagy, mert korai hősi halála már 1916-ban kiragadta őt a küzdők sorából. Feljegyzései és naplója alapján azonban fia Frigyes és Wolfgang Förster levéltári főtanácsos, befejezhatték élettörténetének ismertetését.

Goltz keletporoszországi elszegényedett földbirtokos családból származott. Apja korán elhalt, édesanyja pedig csak nehezen és a legnagyobb nélkülözések között nevelhette fel gyermekeit. Colmar fiát katonaintézetbe adta. A fiú ott pompásan fejlődött és alig 17½ éves korában már hadnagy volt. A fiatal tiszt nélkülözésekkel teljes fiatalsgot élt át. Otthonról anyagi segítséget nem kaphatott és így csak fizetésére utálva sokat koplalt, de sokat dolgozott is. Hogy némi mellékkeresetre szert tehessen, irodalmilag tevékenykedett és hamarosan ismert nevű író lett. Goltzot néhány évi csapatszolgálat után a hadiakadémiára vezényelték. Tanulmányait azonban 1866-ban meg kellett szakítania. A német hegemoniáért akkor tört ki Poroszország és Ausztria között a háború, amelyben Goltz is mint szakaszparancsnok vett részt. Trautenaunál súlyosan megsebesült és amikor felgyógyult, vége volt már a háborúnak. Goltz újból a hadiakadémiába jutott, amelyet kitüntetéssel elsőnek végzett el. Az 1870/71. évi német-francia hadjáratot már mint vezérkari tiszt harcolta végig, utána pedig különböző vezérkari beosztásban szolgálta hazáját. Különös hírnévre, mint a hadiakadémia tanára tett szert. Ennek köszönhette, hogy Törökország, hadseregének újjászervezésénél, ezt a kiváló vezérkari törzstisztet kérte instruktornak. Goltz 1885-ben át is lépett török szolgálatba, ahol tizenkét éven át működött és magának hervadhatatlan érdemeket szerzett az ozman birodalom modernizálásában. Egész Törökország ma is benne látja újjáteremtésének egyik legkiválóbb és leglelkesebb munkását.

Törökországból hazatérve, Goltz a német hadseregben a legfényesebb pályát futotta meg. 1896-ban hadosztályparancsnok Frankfurtban, 1902-ben hadtestparancsnok és 1907-ben hadseregfelügyelő. Utóbbi minőségében mozgósítás esetére hadseregparancsnoknak szemelték ki. A német császár rendkívül becsülte Goltzot. Volt idő, amikor őt akarták a német nagyvezérkar főnökévé kinevezni. Ezt az állást ugyan nem érte el, a császár azonban 1911-ben a legmagasabb katonai ranggal tüntette ki, tábornaggyá nevezte ki kiváló hadseregfelügyelőjét. 1915-ban, több mint 50 évi tényleges szolgálat után nyugalomba vonult Goltz és emlékiratainak feldolgozásával foglalkozott. Munkássága 1914-ben hirtelen megszakadt. Újból háború tört ki és a több mint 70 éves agastyán felajánlotta szolgálatait a hazának.

Mély fájdalmára nem kaphatott hadsereget, meg kellett neki elégednie azzal, hogy a császár bizalma a meghódított Belgium élére állította. A tábornagy ezt a megbízást is örömmel vette; megfiatalodott és ifjú hévvel látott neki új feladatának. Adminisztrálta Belgiumot, de személyesen is részt vett az Antwerpen körüli harcokban. Utóbbiak alatt mindig az első vonalakban volt látható, búzdította és lelkesítette katonáit. Ezekben a harcokban meg is sebesült.

Nem sokára azonban olyan események következtek be, amelyek Goltznak lehetővé tették, hogy nagy tudását a kellő helyen érvényesíthesse. 1914. őszén Törökország is csatlakozott a központi hatalmak táborához és a konstantinápolyi német nagykövet kérésére, a császár Goltz tábornagyot katonai tanácsadóként küldte Törökországba. 1914 végén az agg tábornagy már Konstantinápolyban van; benne úgy a szultán mint Enver pasa, kitűnő segítőtársat kapott. Levelei tanuskodnak arról, hogy milyen találóan ítélte meg mindig a helyzetet.

Az ő tanácsára határozta el magát Falkenhayn 1915-ben Szerbia leverésére és az ő tanácsai szerint viselt hadat a török birodalom. Amikor 1915-ben Anglia Ázsiában próbált Törökországon halálos sebet ejteni, akkor a tábornagy fáradtságot nem kímélve, személyesen utazott Mezopotámiába és Perzsiába. Meghiúsította az angol terveket és előkészítette azokat a hadműveleteket, amelyek Kut-el-Amara elestével, nagy török győzelemmel fejezték be az 1916. évi ázsiai hadjáratot. Goltz sajnos, már nem élvezhette győzelme gyümölcseit. A fronton való tartózkodása alkalmával kiütéses tifuszban betegedett meg és április 17-én Bagdadban meghalt.

A törökök szeretett és nagyrabecsült segítőtársuk holttestét Konstantinápolyba szállították és ott a legnagyobb keleti pompával helyezték örök nyugalomra.

Suhay Imre.

M. von Gallvitz: *Meine Führertätigkeit im Weltkrieg.* E. S. Mittler & Sohn kiadása. Berlin, 1929. Ára fűzve 15 márka.

Alig van nevezetesebb német hadvezér, vagy felsőbb parancsnok, aki haditapasztalatairól emlékiratok formájában nem számolt volna be. Az emlékiratok értékesek, bár bizonyos elfogultságot tőlük nem lehet elvitatni; mégis mély bepillantást nyújtanak a lezajlott történelmi eseményekbe, amelyek alapján sok mindent tudunk meg a kulisszák mögötti titkokból, amelyekre a hivatalos kutatás talán csak évek vagy évtizedek múltán vehet fényt. Ebből a szempontból rendkívül értékes Gallvitz munkája is. A szerző a háború első két évének eseményeit tárgyalja, különös tekintettel az általa vezetett seregtestek szereplésére.

Gallvitz 1914-ben a gárda tartalék hadtesttel vonult hadba. Ez a kiváló elite-csapat azon erőkhöz tartozott, amelyek Schlieffen világhírű haditerve szerint, Belgiumon átkanyarolva, a francia erők átkarolására voltak szánva. A német nagy győzelem hatása alatt azonban a Schlieffen-féle elgondolás mindjárt

a háború elején elhomályosult; a hadvezetőség abban a hiszemben, hogy az ellenséget már döntően megverték, a Belgiumon át előretörő német jobb szárnyat idő előtt gyengítette és két hadtestet Keletporoszországba irányított. A kritika ezen hadtestek eltolásában látja egyik okát annak, hogy a németek a szeptember hó első napjaiban lezajlott marnai csatát elveszítették.

Az átirányítás az időközben hadseregparancsnokká vált Gallvitz tábornok két hadtestét érte, aki leírja, hogy amíg ő seregtesteivel vasúton ült, addig Hindenburg a tannenbergi győzelmet aratta. Ennél a hadműveletnél tehát a nyugati frontról átdobott 2 hadtestre nem volt szükség, a Marnénál azonban hiányuk katasztrófális volt.

A szerző plasztikusan leírja azután szerepét a mazuri ütközetben és részletesen — parancsok és intézkedések közlése mellett — tárgyalja az 1914/1915. évi eseményeket az orosz fronton. A Gallvitz-hadsereg ezeknél a műveleteknél Keletporoszországban és Lengyelországban harcolt. A gorlicei áttörést követő üldöző harcokban pedig a Narewen és Njemenen át a kis Berezi-náig jutott előre.

Érdekes a szerzőnek az eseményekkel kapcsolatos bírálata s különösen figyelemreméltó az osztrák-magyar hadseregről táplált véleménye. A német hadseregparancsnok erre vonatkozóan kifejti, hogy:

A legénység többnyire erős testalkatú és jó benyomást tesz; általában jóakaratot tanusít és feltétlenül fegyelmezett. Nagy különbségek vannak azonban a kiváló magyar- és németajkú, valamint a gyengébb nemzetiségű katonák között; utóbbiaknál különösen a csehek megbízhatatlanok.

A tisztikar friss és jó benyomást kelt és nemzetiségre való tekintet nélkül bajtársi szellemtől van áthatva.

A kiképzés általában igen jó; érezni azonban, hogy az első nagy csaták veszteségei folytán elhamarkodottan igénybe vett pótlások, kiképzésileg már nem állanak teljesen a helyzet magaslatán.

A lovasság lovai elsőrangúak. *Különösen kiválnak a magyar huszárok, mint lóra termett katonák.*

A törzsek jól és pontosan dolgoznak, de túlnépesek, ennél fogva sokat aktáznak és túl sok részlettel foglalkoznak.

A haderő erős támadó szellemben nevelkedett.

A szerző ezzel sok esetben találóan jellemezte az osztrák-magyar hadsereget.

1915 őszén Gallvitz egészen új feladatok elé került. A szövetséges hadvezetőségek, az orosz hadműveletek sikerén felbuzdulva elhatározták, hogy erőfeleslegükkel Szerbiát verik le. Erre a célra Mackensen tábornagy parancsnoksága alatt, Kövess egy osztrák-magyar hadsereggel Belgráddal szemben vonult fel; Gallvitz vezérlete alatt pedig a Bánátban gyülekezett egy német hadsereg, hogy a Dunán észak-déli irányban átkelve, a szerb haderőt megsemmisítsék. Október elején a hadműveletek meg is indultak. Kövess és Gallvitz csapatai átkeltek a Dunán és nagy lendülettel vetették magukat a szerb haderőkre. Az első sikerek után Bulgária is csatlakozott a központi szövetségesekhez és oldalba tá-

madta a szerbeket. Szerbia az egyesült támadás alatt összeroppant s hadseregének csak kis részei menekültek Albánián át Korfura.

Gallvitz mémoireja teljes bepillantást nyújt ezekbe az érdekes és tanulságos hadieseményekbe.

Az entente, Szerbia megsegítésére Szalonikinél szállított partra egy nagyobb hadsereget. A szövetségesek, Szerbia leverése után, ennek megtámadását határozták el. Az osztrák-magyar, német és bolgár seregtettek fel is vonultak az újonnan keletkezett ellenféllel szemben, a támadást azonban nem hajtották végre. Az entente-csapatok ennél fogva a háború végéig ott maradtak, sőt ez a haderő volt az, amely 1918-ban a bolgár hadseregen áttört és a központi hatalmak összeomlásának folyamatát is megindította.

Bennünket magyarokat, Gallvitz könyvének egyik fejezete különösen fog érdekelni, az, amelyben a magyar viszonyokról számol be. Pl. Budapestről a következőket írja: Gyönyörű város, felülmulhatatlan szép fekvéssel. Budapest nagy világvárossá való fejlődése gyors folyamatban van. A szerző szépen emlékszik meg továbbá a magyar vendégszeretetről, előzékenységről stb., stb.

A mű 254 oldalra terjed s 57 szövegvázlat járul hozzá. Stílusa könnyed, s így a laikusnak is élvezetes és tanulságos olvasmány.

Suhay Imre.